

BOLGÁR DÁNIEL

A kulákküldözés fogalomtörténeti vetülete

Az 1950-es évek hivatalos diskurzusában a kulák velejéig romlott, céljai eredendően gonoszak, kizsákmányolási vágya csillapíthatatlan, és ilyenformán ellensége az új idők keresztes lovagjainak, az igazság bajnokainak, vagyis a kommunistáknak. Az 1990-es évek irodalmában a kép éppen fordított: a kommunista párt a Gonosz megtestesülése, törekvése az öncélú pusztítás, tehát a párt azért támadta és tette tönkre a kulákokat, hogy elrontsa azt, ami jó és ártatlan volt. Könnyen elképzelhető, hogy valamelyik felfogás helyes, én mégis azt állítom, hogy ezeknek az értelmezéseknek egyike sem lehet érvényes a történettudományban. Ezért inkább fogalomtörténeti megközelítést javaslok.¹

Miért vélem úgy, hogy ezek a megközelítések nem lehetnek érvényesek? Vegyünk egy párhuzamot. A boszorkányságról szóló antropológiai megközelítésű munkák rendszerint fel nem fedett, mégis döntő mozzanataira hívnám fel a figyelmet: a boszorkányságtörténet létezésének előfeltétele a boszorkányok nemléte. A boszorkányüldözéseket ugyanis a kártékony boszorkányok veszélyessége teljesen kielégítően megmagyarázza. Az ilyen esetek csakis akkor válnak tudományos problémává, ha feltételezzük, hogy boszorkányok márpedig nincsenek, azaz a boszorkányvadásban csak formát nyer valamilyen e világi konfliktus. A kulák e tekintetben igen hasonlatos a boszorkányhoz: a kulákküldözés mindkét fent említett elbeszélése önmagyarázó, mert azokban a kulák és a kommunista természettől fogva vagy természetfelettlel (de mindenesetre eleve) olyan gonosz vagy tiszta, mint azt állítják. Ahhoz tehát, hogy történetileg alakulnak,

¹ A gondolatmenetről lásd bővebben BOLGÁR Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat. In: HORVÁTH Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában. Új utak a szocialista korszak kutatásában*. Nyitott Könyvműhely, Budapest, 2008. 50–93. – Pontos hivatkozást csupán az idézetekhez rendelek.

társadalmilag teremtettek, vagyis történettudományosan megérthetőnek láthassuk a kulák alakját, élnünk kell azzal az előfeltevéssel, hogy efféle ok nélkül, önmagukért gonosz lények sosem léteztek. Mindazonáltal ha ördögi kulákok nem is voltak, a fogalom azért létezett, és meg is nevezték vele a másikat. A következőkben arra teszek kísérletet, hogy elmeséljem, miként alakult ki az ördögi kulák közismert képzele: egyfelől a fogalom történetének diakrón módosulásait követem az 1950-es évekig, másfelől a szinkrón különbségeket igyekszem feltárni a Rákosi-korszakban, vagyis a makro- és mikrointerpretációk megfeleltethetőségét, azaz voltaképpen a hatalmi viszonyokat tesztelem.

Mikor és hol keletkezett a „kulák” fogalma? Az eddigi feldolgozásokból azt gondolhatnánk, hogy a magyarországi politikai szótárból teljesen hiányzott a kifejezés 1948-ig. A *Magyar Történeti Szövegtárban* végzett vizsgálatom azt az eredményt hozta, hogy a „kulák” szó előfordulásainak mintegy tizede (tíz darab) 1948 előtti, sőt, ebből hat eset 1945 előtti volt; mindegyiket népi vagy népi tematikát feldolgozó írók műveiben találjuk.²

A „kulák” szó tehát már az 1930-as években valamelyest ismert volt a magyarországi falusi társadalomra alkalmazva. A későbbi kulákküldözés nézőpontjából tehát beszélhetünk protokulákokról. A népiek a szót egyetlen esetben sem pusztán valamely vagyoni kategóriába tartozók megnevezésére használták, hanem elsősorban egyfajta lelki berendezkedést, viselkedést, sőt kultúrát, illetve testalkatot jelöltek meg vele, és a kifejezés mindannyiuknál súlyosan negatív értéktartalommal rendelkezett. A jelentésadásnak ez a módja a szovjet mintát követte mindjárt három vonatkozásban is. Egyrészt a szociográfiákban a hangalak könnyen elszakíthatónak bizonyult az elsődleges jelentéstől, vagyis a kulákra jellemzőnek vélt viselkedés nemcsak gazdagparasztok esetében valósulhatott meg. Másrészt már a népiek elvégezték a kulák démonizálását. Persze máskor, más népiek épp a nép felemelkedésének letéteményesét látták a falusi elitben. Harmadrészt a kulák a szociográfusoknál – éppúgy, mint a Szovjetunióban – a (falusi) idegen, aki kijelöli a „mi” határait. Ezt a „mi”-t pedig mindkét esetben a „nép” névvel illették, azaz a kulák a nép ellenfogalma, sőt – láttuk a roppant becsmérítő jelentést – ellenségfogalma volt. A kulák tehát itt is, ott is népellenesség, bár egy egészen más nép ellensége. A népi írók népe ugyanis egyszerre jelölt sajátos, voltaképpen alacsony pozíciót a társadalmi hierarchiában és etnikumot, azaz egyfelől (rurális) „egyszerű embereket”, másfelől magyarokat.

² Csak azokat az előfordulásokat vettem figyelembe, ahol a kifejezést a magyarországi falusi társadalom megragadására használták, és nem a szovjet kulákküldözésre utaltak.

A népiek által így megalkotott előkulákra, erre a démonizált, expanzív (nép)ellenségfogalomra az 1950-es évek kulákkellenes politikája már támaszkodhatott, még ha nem is ez volt a későbbi kulákkpolitika ősförása.³ De megtette-e? Mindenféle érvelésnél hatásosabb lesz, ha egyszerre idézzük meg a szó első hazai előfordulását és az ötvenes évek eleji karikatúrákat. Előbbi esetben egy ötven év körüli kulákkot ábrázoló szoborról esik szó: „Kerek karimás kalap a fején, mándli, csizma, két kezét hátul összefogva áll, pocakja kidülled.”⁴ A későbbi karikatúrákon a kulákk külalakja: karimás kalap, mándli, csizma, két keze hátul összefogva, pocakja kidülled. Úgy tetszik, az 1950-es éveknek sem a szóhasználat nem újszerű, sem a kulákk elképzelt személyisége, viselkedése és teste nem – egészen – az.

Mint ismeretes, a koalíciós időszakban a kommunista párt a földosztó szerepében tetszelgett, és az önálló paraszti gazdaság híveként lépett fel anélkül, hogy éles különbséget tett volna az agrártársadalom rétegei között. Mégsem igaz, hogy a „kulákk” címszó ekkoriban egyáltalán nem szerepelt a kommunisták szótárában. Egy olyan esetet találtam, amikor használták a „kulákk” kifejezést 1948 előtt, ám akkor igen fontos szerepet kapott. A Magyar Kommunista Párt 1946. októberi III. kongresszusán Nagy Imre körvonalazta a párt agrárpolitikáját. Szónoklatának egyik szakasza kifejezetten a kulákk veszélyességéről szólt. A szónok beszédében úgy nevezte meg a másikat, ahogyan az önmagát sohasem. Reinhart Koselleck szavaival: „a másik fél csak megszólítva érezhette magát, de elismerve nem”,⁵ és pontosan ebben rejlik a nép–kulákk szembeállítás minden egyes variánsának aszimmetriája. Nagy Imre az MKP-t az egész dolgozó parasztság pártjának mondta, és ebből zárta ki a kulákkot. A kulákkal tehát a népi írónál leírt ellenfogalmi struktúrához képest immár nem egyszerűen a nép, hanem a dolgozó nép, illetve annak rurális típusa, a dolgozó parasztság állt szemben. A népi írók és a kommunisták „nép” fogalma között azonban nem csupán ez volt a különbség. Amíg ugyanis a népi szociográfiában a kulákk a népnek kifejezetten az ellensége volt, addig 1946-ban a kulákk–dolgozó nép ellentét nem volt ilyen kiélezett. A dolgozó paraszt ellensége ugyanis Nagy Imre beszédében

³ Talán nem véletlen, hogy Révai József 1945 előtt éppen a népi mozgalmat elemezve használta rendkívül gyakran a „kulákk” kifejezést, és többek között azért dicsérte meg a népieket, mert felfedezték a kulákkot. Lásd RÉVAI József: *Marxizmus és népiesség*. In: Uő: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Szikra, Budapest, 1948. 213–336.

⁴ NAGY Lajos: *Három magyar város*. Kosmos, Budapest, 1933. 50.

⁵ Reinhart KOSELLECK: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*. In: Uő: *Elmúlt jövő. A történelmi idők szemantikája*. Atlantisz, Budapest, 2003. 242.

konzekvensen a nagytőke, csakhogy ez ellensége és kizsákmányolója a kuláknak is. „Megvan tehát a lehetősége annak – mondja –, hogy konkrét kérdésekben az *egész parasztság* küzdjön az ipari munkássággal együtt a nagytőke hatalmának letöréséért.”⁶ Eszerint vannak olyan közös célok az osztályküzdelmek során, amelyeknek az eléréséért a kulák a dolgozó néppel néppé forr egybe, vagyis esetenként a kulákok feltételezett politikai céljainak legitimitását a kommunisták is elismerik, sőt akcióegységet alkotnak velük. A korábbiak és a későbbiek ismeretében ebből nem a kulák demokratizmusának a korlátoltsága az érdekes, hanem éppenséggel annak elismerése unikális, hogy a kuláknak egyáltalán van valamiféle demokratizmusa. Márpedig a második világháború utáni Magyarországon egy politika demokratikus volta nemcsak annak a politikának a legitimitását jelentette, hanem a legalitását is. Kizárólag olyan párt indulhatott el a nemzetgyűlési választásokon, amelynek demokratikus mivoltát a koalíciós pártok előzetesen elismerték. Akiket pedig a demokrácia ellenségeinek minősítettek, azokat megfosztották választójoguktól. Vagyis azzal, hogy a kommunisták 1946-ban méltányolták a kulák valamelyes demokratizmusát, el is fogadták a politikai közösség tagjának. A kulák tehát 1946-ban ugyan nem egyszerűen idegen, de egyelőre nem is fenyegeti a politikai közösséget, tehát nem megsemmisítendő ellenség, hanem a politikai közösségen belüli ellenfél.

Ahhoz azonban, hogy valaki az ellenfél vagy az ellenség megnevezését politikai cselekvéssé fordíthassa át, külön gondoskodnia kell annak azonosíthatóságáról is. Nos, a kommunista rétor az immár osztályküzdelmekben részt vevő kulákok felismeréséhez nem osztály-, hanem pártpolitikai szempontot adott. Nagy Imre a kulákot egyszerűen jobboldali kizsákmányolónak azonosította. Azzal, hogy a kommunisták a kulákot egy – velük koalícióban lévő – párton belüli irányzattal identifikálták, a Kiszgazdapárton belülré helyezték az osztályharcot. Márpedig ezáltal a „kulák” egyelőre nem teljesen démoni, pártpolitikai jellegű ellenfélfogalmának megalkotása alkalmas retorikai eszközt kínált ahhoz, hogy a kommunisták – a szalámitaktika részeként – beavatkozassanak ama másik párt belügyeibe.

Rákosi 1948. évi kecskeméti beszédétől kezdve a „kulák” szó valósággal elárasztotta a kommunista nyelvet. Milyen ez az ötvenes évek pártelitje által megalkotott kulákfogalom? Ki a „makrokulák”? A kecskeméti beszédben a kulák tevékenységének absztrakt leírása épp olyan,

⁶ [Nagy Imre]: A Magyar Kommunista Párt az egész dolgozó parasztság pártja. Nagy Imre elvtárs, a „földosztó miniszter” hatalmas referátuma a III. kongresszus második napján. *Szabad Nép*, 1946. október 2.

mint a koalíciós korszakban Nagy Imrénél. Ám az osztályharc konkrét, észlelhető megnyilvánulása ebben a beszédben már egyáltalán nem a pártok politikai küzdelme, hanem kizárólag a dolgozó paraszt kulák általi anyagi megkárosítása. Rákosi csakis olyan élethelyzeteket említett, amelyekben a kulák kizsákmányoló tőkés: a dolgozó paraszt bérmunkát vállal nála, földet bérel tőle, szerszámot, igát vesz tőle kölcsön. Rákosi a kulákat Kecskeméten – Magyarországon elsőként – közvetlenül osztályhelyzete, vagyis a termelőeszközökhöz fűződő viszonya szerint definiálta. Úgy tűnik tehát, hogy a „makrokulák” mindenekelőtt „osztálykulákként” született meg.

A pártállam bürokráciájának az igyekezete ettől fogva arra irányult, hogy operacionalizálja Rákosi iránymutatását: megtalálja a kulákkhatárt, vagyis azt a birtokméretet és -minőséget, amelyet feltehetőleg nem lehetett csupán családi körben megművelni. Így alakult ki a kulák társadalomstatisztikai kategóriája. A párt és sajtója azonban a helyi szerveket folyton arra akarta rávenni, hogy az üldözés során ne foglalkozzanak a megszábotott kulákkhatárral, hanem a praxisban azokat különítsék el, korlátozzák, majd likvidálják kulákként, akiről tudott, hogy termőföldjük műveléséhez idegen munkaerőt vesznek igénybe, bármekkora legyen is a birtok. A kommunisták makrokulákja tehát a legszorosabb értelemben vett osztálykulák, azaz közvetlenül kizsákmányoló voltából fakadóan lesz idegen.

A kulák ilyenformán megint új kontúrokat nyert a Rákosi-korszak társadalmi-politikai fogalmainak hálójában. Az 1950-es években a kulák változatlanul a dolgozó paraszt ellenfogalma maradt, de mégis két igen fontos változás történt. Egyrészt miután a kulákat osztályszempontból azonosították, világossá vált, hogy a *(makro)kulák* miféle értelemben *nem dolgozó*: a *(makro)kulák dolgoztató*. Másrészt ezt a triviálisnak látszó dolgozó–dolgoztató oppozíciót az ruházta fel a koalíciós korszakhoz képest óriási jelentőséggel, hogy a Rákosi-korszak a politikai közösséget is ennek mentén határolta újra. A népi demokrácia alkotmánya ugyanis úgy fogalmazott, hogy „minden hatalom a dolgozó népé”, míg „a dolgozó nép ellenségei” nem rendelkeznek választójoggal. Arra, hogy a kulákat nemcsak az elvont alkotmányosság, de a gyakorlati politikai működés során is kizárták a politikai közösségből, sőt kifejezetten ellenséggé alakították, számtalan példát lehet hozni. A *Szabad Nép* újságírója ilyen egyszerűen fogalmazott: „a kulák: ellenség”.⁷

Fontos megjegyeznünk, hogy a politikai közösség ilyesfajta definiálása időbeli feszültséget teremt. Koselleck ezt nevezi a viszálykodás tempora-

⁷ LÓCSEI Pál: Ki a Kulák? *Szabad Nép*, 1949. január 7.

lizálásának. Annak következtében ugyanis, hogy az ellenséget, a kulákot a dolgozó néptől osztályszempontból határolják el, kuláknak lenni – éppúgy, mint pogánynak lenni keresztény szemszögből – már csak időleges körülménynek számíthat, hisz a keresztény üdvtörténetet helyettesítő, előre ismert eredményű osztályharc meg fogja semmisíteni a múlt-hoz tartozó, elavulóban lévő kizsákmányoló pólusát. Hogyan? Az osztályharc, a tulajdonviszonyok szélesebb átalakítása következtében megváltozik a kulákok osztályhelyezete: mindahányan dolgozók lesznek. Vagyis a dolgozó nép úgy semmisíti meg az ellenséget, hogy az egykor ellenséges személyeket befogadják a politikai közösségbe – ez az ellenségeskedés végkimenetele a kommunista képzeletben.

A (makro)kulák–dolgozó paraszt fogalmi ellentét tehát az ötvenes években radikális, de végül feloldódó ellenségeskedés nyelvi hátterét látszik biztosítani. Ehhez képest váratlan az ellenségeskedés gyakorlatának az a vonása, hogy a kulákot mégsem engedték személyében dolgozóvá válni. A párt vezető szervei sorra hozták az olyan határozatokat, amelyek kimondták, hogy azokat is kuláknak kell tekinteni, akik 1948 előtt valamikor azok voltak, és – mint mondták – „meg kell akadályozni, hogy a jövőben a kuláklistákat a tanácsok változtatgassák”.⁸ Végül közokiratilag is rögzíteni kívánták, hogy ki a kulák. A pártelit szigorúan osztályharcos nézőpontból határozta meg, kik a kulákok, ám mégsem tudta elképzelni, hogy valaha is megváltozhatna az osztálytudatuk. Mint ha csak azt mondták volna, hogy a szocializmus Akhilleusza sosem érheti utol a kulákok dühödt teknősbékáját.

Mi lehet ennek az oka? Felhívnam a figyelmet a fogalomalkotás kettségére. Az osztálykulák fogalmából kiindulva – a népiekhez hasonlóan – megalkottak egy tipikusnak vélt kulák (azaz kövér, tespedt) testtípust és kulák (azaz kivagy, pöffeszkedő) viselkedést, csakhogy ez a kommunisták szemében immár a tulajdonviszonyok mellett, önmagában is a kulák felismerésének eszközévé vált, ami szövegszerűen is igazolható. Arra nincs is szükség, hogy mindig utaljanak dolgoztató mivoltára. És épp itt kell keresnünk a kulák javíthatatlanságának gyökerét. A központi hatalom úgyszólván játszva elérhette az osztálykulákok osztályhelyzetének megváltozását, de ellenséges testük és viselkedésük befolyásolására már vajmi kevés eszköze volt. Így a makrokulák megszűnhetett kuláknak lenni osztályszempontból, de azért továbbra is kulák maradt viselkedéssel és testileg, ezért fagyasztották be a kuláklistákat az osztálykulákok elsöprése ellenére.

⁸ Izsák Lajos (szerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai. 1948–1956*. Napvilág, Budapest, 1998. 184.

Sőt, a teknősbéka még növelte is az előnyét: ugyanis a tulajdonviszonyok átalakítása ellenére a folyamat nemhogy az ellenség eltörlése felé tartott volna, hanem a kulákság még éppenséggel új tagokat is toborzott a dolgoztató parasztok körén kívülről a párt olyan fogalomalkotásai révén, mint az „ipari kulák”, a „kupeckulák”, a „politikai kulák”. Az ilyesfajta kulákok már nem agrártermelők ugyan, de még mindig a dolgoztató néphez tartoznak. A „kulákbérenc” feltalálásával viszont a párt a kulákviselkedésűek utáni kutakodása során túlterjeszkedett a dolgoztatók körén is. A kulákbérenc az a már nem dolgozó, aki nem felelt meg a dolgozókkal szemben támasztott „osztályon túli” elvárásoknak, kulákviselkedést produkált. A „kulákbérenc” fogalmával tehát a párt mintegy kulákosította a neki utálatos dolgozókat. Ettől fogva a kulákviselkedésűeket a dolgozó nép körében is keresni kellett, minden dolgozóban ott lakozott a potenciális kulák. A pártelit kulákkfogalma köré szervezett ellenségeskedés tehát olyan küzdelmet feltételez, amely nemcsak a társadalom egy része ellen folyt, és nem is egy végső, békés állapot felé tartott, hisz a kulákokat nem engedték dolgozóvá alakulni, és mindenki kulákgyanúsnak számított. Rákosiék kulákképéből olyan küzdelem következik, amelyben szüntelenül és mindenkit abból a szempontból kell vizsgálni, hogy akkor és ott dolgozóhoz méltóan viselkedett-e, vagy dolgoztatóhoz illően, azaz ellenségként.

Egy ceglédberceli kulákklistán az egyik név mellé odairta a lajstromozó: „kulák”.⁹ A többieknél ezt nem jelezte. Egy mecseknádasdi kulákklistán pedig a következőt olvashatjuk az egyik név mellett: „igazi kuláktípus”.¹⁰ Ezek szerint a többi listán szereplő nem (annyira) kulák? Vagy többféle jelentése is van a szónak? Felmerül tehát a gyanú, hogy valamilyen zavar keletkezett, amikor a „kulák” fogalma eljutott a helyi listák összeállítóihoz, és a listákon egyszerre érvényesült több különböző kulákkfogalom is. Feltevésem az, hogy a listák a lokális és a centrális akarat keveredésének eredményei, vagyis az államhatalom helyi szervei befogadták ugyan a fentről érkező fogalmakat, de a recepció során a szavak új értelmet nyertek, a fejükben pedig megszületett a mikrokulák. Az a mikrokulák, aki bizonyos értelemben sokkal valóságosabb a makrokuláknál, mert a represszió végső soron csak azokat – azokat viszont kivétel nélkül – érintette, akiket a helyiek felsoroltak a jegyzéken, hiszen az ellenség individuumokhoz kötése szükségképp az ő feladatuk volt.

⁹ Pest Megyei Levéltár XXIII. 3-c/7. 1. Személyi kimutatások. Kulákklisták. Ceglédbercel község társadalmi névjegyzéke kulákokról. 1951. december 3.

¹⁰ KÁVÁSI Klára: *Kulák lista*. Agóra, Budapest, 1991. 106–110.

A továbbiakban a kulák mikrofogalmának létezését igyekszem igazolni, majd próbálom megragadni a makro- és a mikrokulák közötti különbséget. Erőmből csupán egyetlen eset feldolgozására tellett: a ceglédberceli listákat vizsgáltam. És hogy ennek során a helyi erőviszonyok, tehát voltaképp a mikrokulák fogalmának értelmezése előtt ne álljak teljesen eszköztelenül, páros interjút készítettem a berceli Vági József-nével és Vági Józseffel,¹¹ akik sosem kerültek fel a listára, és állításuk szerint nem is írtak fel rá senkit. Én felolvastam nekik egy-egy nevet a lajstromról, ők pedig elmondták, mit tudnak róla.

Első lépésben tehát azt szeretném kimutatni, hogy a ceglédberceli lajstromozottak és a ceglédberceli makrokulákok halmaza nem azonos, azaz a helyiek szembeszegültek a központi hatalommal. Mindjárt az első ellenállási lehetőség az, hogy a helyi társadalom legalább bizonyos makrokulákat lehagyott a listáról, így tévesztve meg a felsőbb szerveket. Visszaemlékezőim elmeséltek egy ilyen példát. *Fritz (Földi) József*¹² gazdagsága messze kiemelkedett a berceli átlagból, azaz makrokulák volt, de a nevének nyoma sincs a lajstromon. A szembeszegülés másik formája lehetett, hogy az összeállító nem abban jeleskedett, hogy a makrokulák barátait lehagyta a listáról, hanem abban, hogy az ellenségeit feltüntette rajta. Amint Váginé mesélte, a huszonnyolc holdas *Plutzer Mátyás* 1940-ben el akarta venni *Gutleber Mihály* leányát. A zord atya azonban megakadályozta a frigyet, mert a kulákként szerepeltetett Plutzer csak szegénylegénynek számított hozzá képest, ezért a már említett, jóval vagyonosabb, mondhatni „osztálykulákabb”, de kuláknak mégsem minősülő, imént említett Fritz Józsefhez adta leányát. Gutleber egy személyben tipikus osztálykulák (mert vagyonos), és tipikus viselkedési kulák is (mert annyira rátarti, hogy még egy osztálykulák sem felelt meg neki vőként). Mégis, Plutzer kuláknak minősült, Gutleber Mihály viszont nem volt a listán. Pontosabban nem a listán volt, hanem annak hitelesítői között, a kulákokat összeíró ötös bizottságban. Ahogy Váginé jelen időben mesélte rég halott hősünkről: „Hát, a Miska bácsitól minden kitelik.” Annyi bizonyos, hogy Bercelen egy makrokulák üldözte a mikrokulákat, és hogy nem minden makrokulák fért bele a mikroközösség kulákról alkotott elképzelésébe. És afelől se legyen kétség, hogy azok, akik a listán találták magukat, sem voltak kivétel nélkül

¹¹ Interjú Vági József-nével és Vági Józseffel. Készítette: Bolgár Dániel. Ceglédbercel, 2007. június 5.

¹² A ceglédbercelieket mindvégig álnéven szerepeltetem, de ügyelek arra, hogy a nevek társadalmi jelentése megmaradjon, vagyis a német vezetéknévűeknek német, a magyar és magyarosított vezetéknévűeknek magyar álnevet adok, és azt is jelölöm, ha az interjúalanyaim hol magyarosított, hol német néven említették a szóban forgó kulákat.

makrokulákok. Voltak köztük tizenegy holdas gazdák, ingatlanal nem rendelkező kisiparosok, idegen munkaerőt sosem alkalmazók meg a falu szegényei. Bizonyos *Gumpl Géza* nevének felolvasása után hangzott el az interjú során az, ami még akkor is fontos információ, ha túlzás: „a falu legszegényebb embere”. A berceliek által összeállított névsor így hát ugyan a központi hatalom szavait használja, de azokkal a berceliek belső összeütközéseiről árulkodik. A falu nem hódolt be a hatalmi akaratnak, csupán magasabb szintre emelte a belső ellenségeskedések intézését, hiszen az „ítélet” végrehajtását a mondhatni brutális erőt képviselő pártállamra bízta.

De mi telt ki Miska bácsitól? Volt-e szisztéma lenről nézve abban, ami főntről nézve csak egy katyvasz? A vád szociológiájának megértéséhez vegyük alapul a boszorkányságtörténetben működőképesnek bizonyult modelleket. Tegyük fel először, hogy – akár egyes esetekben a boszorkányvázat – a „kulákvázat” is a gazdag, sikeres réteg ellen veti be az elszegényedő, leszakadó csoport. Nem tudok itt sajnos kitérni az egyes esetekre, de higgyék el nekem, hogy a listán képviselve volt a falusi elit, ám nehéz lenne valamilyen egységes érdekű, dinamikus csoportot látni bennük. Ott volt például az, akit Vágiék a falu első gazdájának neveztek, aki vagyonszerzése után is el tudta érni tekintélyével, hogy a kertjét ne ő, hanem szívességi alapon a falusiak műveljék. Módosságuk miatt szintén az elithez sorolhatók a kulákként számon tartott kupecek. A kupeckedést Vágiék mint időszakos, inkább ügyességet igénylő, mintsem fáradtsággal járó foglalkozást ábrázolták. A Horthy-kor berceli bírja, törvénybírája, a csendőr, egy gróf teljes visszavonultságban, vagyontól és feladattól megfosztva került a lajstromozottak közé. Ám legalább ennyi esetet megmagyaráz, ha épp azt a boszorkányságtörténeti modellt vesszük kiindulásnak, amely a vádat a gazdagoknak a közösségre terhet rovo szegények elleni támadásaként értelmezi. Azért csatlakoztak volna rá a párt kulákkellenes ideológiájára a berceliek, hogy az anyagi terhet jelentő szomszédjaiktól meneküljenek? A boltját folyton zárva tartó, folyvást a kocsmában tartózkodó alkoholista szatócs, Gumpl Géza szegénységéről már esett szó. A listán vannak olyan vállalkozó szellemű kereskedők, géptulajdonosok, hentesek, akiknek minden üzletelési kísérletük balul ütött ki. Ők azonban mégis önálló egzisztenciák voltak, nem a közösség eltartottjai. Gyakran felmerül az az elképzelés is, hogy a helyi közösség nem kifejezetten a saját szegényeit üldözi, hanem a sokféle okból kívülállónak vagy marginális helyzetűnek számítókkal igyekszik leszámolni. A község külterületein élők közül azonban egyetlen személy sem szerepelt a kulákok névsorában. Az állítólag min-

denható hatalom tehát még a belterület határát képező Gerje patakon sem tudott áthágni. A már a falun belül élő kívüllállók viszont feltűnően nagy számban képviseltették magukat a listákon. Hemzseg a lista a férfitartozékként elgondolt női kulákoktól, a testi nyomorultaktól, a sváb többségű Ceglédbercelre a kitelepítettek helyére érkező felvidéki telepe-sektől, akiket a berceliek rokonaik tulajdonához ingyen hozzájutó nincse- teleneknek tartottak.

Úgy tűnik, a berceli mikrokulákot nem lehet csak az egyik vagy má- sik modellbe belepasszírozni, vagy legfeljebb annyit mondhatunk, hogy a legnagyobb veszélybe az került, aki áttelepült, szegény, az előző rend- szerben az elithez tartozó, úri értékrendet képviselő kupecnő volt, tete- jébe még sánta is. Persze, ilyen tökéletesen „kulákságra termett” sze- mély nincs a listákon. Ha azonban a mikrokulák fogalmát lokális ellenfogalmi struktúrájában értelmezzük, megeljük azt, ami a berceli mikrokulákokban közös. A kulák oppozícióját a berceliek is éppen úgy a dolgozó népben látták meg, mint a kommunista pártelit. A berceli összeírás végére ugyanis ezt jegyezték: „Ezek (tudniillik a kulákok) a legádázabb ellenségei népi demokráciánknak, vagyis dolgozó népünk- nek, melyek megérdemlik a nép által hozott javaslat méltó büntetést (*sic!*).”¹³ Ez semmiben sem tér el az ortodox kommunista interpretációtól, csak hogy mi már tudjuk, hogy a berceli kulákok jó része úgy volt a dolgozók ellensége, hogy mégsem volt dolgoztató. Akkor mi lehetett mégis mindannyiukban közös, ami miatt nem voltak dolgozók?

Az egyik berceli női kulák ellen folyó per kapcsán kiállított erkölcsi bizonyítványban a „Milyen a terhelt magaviselete?” kérdésre ezt vála- szolta a hatóság: „dologtalan”.¹⁴ Ha innen nézve újraolvassuk az inter- jú anyagát, akkor a következőre figyelhetünk fel: a berceli mikrokulá- kok rendkívül különböző okokból ugyan, de mindahányan valamilyen távolságot tartottak a fizikai munkától. Némelyik paraszt csak irányí- totta a gazdaságát, de ő maga nem dolgozott a földjén. Azok, akik ma- gukat az úri társadalomhoz sorolták, illetve az egyedülállók, az öregek, a nők, a sánták ugyancsak tartózkodtak vagy tartózkodni voltak kénye- telenek a földmunkák végzésétől. Gumpf alakja az önkéntes henyesség- re példa. A többi szegénynek nem volt hol dolgoznia. Az áttelepülők pe- dig a sváb „öslakosok” szerint izzadság nélkül jutottak vagyonukhoz.

¹³ Pest Megyei Levéltár XXIII. 3-c/7. 1. Személyi kimutatások. Kuláklistán. Ceglédbercel község társadalmi névjegyzéke kulákokról. 1951. december 3.

¹⁴ Pest Megyei Levéltár Nagykőrösi Osztálya XXV. 22-b/325/22872/1951. Ceglédi Járásbíróság. Büntetőper közellátási érdek veszélyeztetése vádjával.

A ceglédberceli listán tehát dolgozó paraszt és kulák szembeállítására mögött nem a makroszintről ismert dolgozó–dolgoztató felosztás bújik meg, hanem a *dolgozó a dolgoztalannal kerül szembe* azzal a kikötéssel, hogy a falusiak csak a testi fáradtságot igénylő tevékenységet ismerték el munkának. Úgy fest, a kommunistáknak azt az elgondolását, amely a kulák fogalmát a tulajdonra vonatkozó erkölcsi tanítás nézőpontjából alkotja meg, mikroszinten nem volt mihez illeszteni, és a berceliek a „kulák” kifejezést csak a munkára vonatkozó erkölcsi tanítás felől tudták jelentéssel felruházni, és ennek megfelelően újradefiniálták a dolgozó nép fogalmát is, vagyis a politikai közösséget.

Márpedig ha a falusi közösség számára a munka, nem pedig a tulajdon körül szerveződő ellentét számított alapvetőnek, vagyis a dolgozó–dolgoztalan, nem pedig a dolgozó–dolgoztató szembenállás etikája strukturálta a falusi közösséget, akkor a népi demokrácia hiába fosztott meg egyeseket a tőkétől, és hiába kollektivizálta mások termelési eszközeit, az ellenségeskedés a közös tulajdonon, a termelészövetkezeten belül, a munka dolgában ugyanúgy kitermelődhetett, mint a paraszti magángazdálkodás által dominált agrárgazdaságban.